
KOMINTERNA A NĚMECKÁ EMIGRACE V ČESKOSLOVENSKU 1933–1939

Bohumil Černý

Dvacáté století přineslo lidstvu dvě strašlivé katastrofy – dvě světové války. Jejich důsledky se odrazily v oblasti sociální (zbídačení širokých mas, hlad, nezaměstnanost, škody na zdraví ad.) a následně pak v oblasti politické (vznik extremistických stran – nacistické a komunistické). Ideálem části dělnictva se stala bolševická strana v SSSR, která ovlivňovala i levicově orientovanou inteligenci. Ta viděla v německém nacismu větší nebezpečí jak pro svůj stav, tak pro svobodu vůbec. Sovětský svaz se těmto lidem jevil jako jediná velmoc, která dokáže se proti nacismu postavit, případně s ním bojovat. Proto byli mnozí ochotni nejen hájit zdánlivé přednosti Stalinovy diktatury, ale ospravedlňovat i jeho zločiny.

V Hitlerových a Stalinových metodách likvidace protivníků a stranických opozičníků nalézáme shodné metody a postupy. Dne 30. června 1933 v akci „noc dlouhých nožů“ dal Hitler zavraždit členy opozice (E. Röhm, G. Strasser, K. Schleicher ad.). Dne 1. prosince 1934 dal Stalin zavraždit v Leningradě populárního S. Kirova a poté zatknout G. Zinověva a L. Kameněva. Od srpna 1936 do března 1938 byly v Moskvě inscenovány politické procesy: z 54 obžalovaných jich bylo 47 popraveno. „Obžaloby byly tak absurdní, že to mohl vynalézt jen monomaničtý mozek a že je mohl považovat za pravé jen mozek zkorumpovaný. Nepochopitelné ale je, že se považovaly za pravdivé. A to nejen fanatickými stalinisty v SSSR a na západě, ale také nekomunistickými, dokonce občanskými pozorovateli procesů. A přestože nevěřili všemu, přece přejímali aspoň částečnou vinu obžalovaných; a když považovali obžalované za nevinné, pak věřili na dějinnou a politickou nutnost procesů“.¹ (Dokonce i československá diplomacie věřila, že trockisté usilovali o pevné spojení s nacistickým Německem, ohrožujícím bezpečnost Československa.)²

Hned po prvním procesu srovnával F.X. Šalda Stalina s Hitlerem, Sovětský svaz s Třetí říší. „Způsob, jakým Stalin tuto vraždu inscenoval, ta pokrytecká velekomedie veřejného procesu, je ještě mnohem odpornější než nahá surová brutalita Hitlerova.“³ Samozřejmě že komunistický tisk Šaldův článek ostře napadl a tak Šalda svůj postoj ještě zostřil v článku „Tvorba hájí moskevský proces“. „Slušnější Evropě se z tohoto procesu zdvíhal žaludek, v Čechách se mlčelo, protože je oportunní mlčet o ruských věcech a protože jsme zemí skrčenců, z nichž si nikdo nechce pálit prsty... Mně mé nitro kázalo promluvit, vyrazit

výkřik, zabušit na zahluchlá lidská svědomí. Ale odpověděl mi štěkot politických hafanů.“⁴

Novinářka Milena Jesenská pro svou ostrou kritiku prvního procesu v Moskvě a též pod vlivem negativních dojmů, které si přivezl její manžel Jaromír Krejcar působící krátce jako architekt v SSSR, se s KSČ rozešla. Jesenská vysvětlila dodatečně příčiny krize, kterou prošla KSČ po procesech. „Bylo docela přirozené, že KSČ ztratila mnoho lidí politicky školených, vzdělaných a zkušených. Ztratila je různě: buď odešli sami, nebo byli vyloučeni nebo zůstali nepřítomni srdcem i duchem v naději, že politické vedení KSČ je připustí alespoň k mužné diskusi... V zájmu lidu trvala KSČ na tom, aby všichni její členové začali myslet o věcech jinak, než mysleli dosud. Lidé se dostávali do vážných konfliktů se svým svědomím a charakterem – a právě tento konflikt označila KSČ za zrádovství, trockismus, ničemnost a lhářství.“⁵

Mezi německými emigranty – komunisty byl jednotný názor na procesy. Dokonce i spisovatel Lion Feuchtwanger se postavil na stranu Stalina a uveřejnil servilní článek „První dojmy z procesu“.⁶

Při sledování činnosti německé emigrace v ČSR stále musíme mít na paměti, že tato emigrace vstupovala do exilu v atmosféře vlivů obou totalitních systémů a stávala se tak předmětem jejich zájmu.

Zatímco v demokratických zemích vyšlo na západě po druhé světové válce velké množství historických a literárněvědných prací zabývajících se problematikou německé emigrace, v komunistickém Československu nebylo možno o ní publikovat objektivní vědecké práce. Pokud vycházely statě či sborníky o německé emigraci v ČSR, byly vázány na komunistický tisk, zastávaly nekritický postoj k SSSR, vyzvedávaly jednostranně úlohu KSČ a VKSb. Týká se to především prací českých germanistů, kteří se navíc vyhýbali všem publikacím ze západu.⁷ Stejnou cestou se ubíraly i práce historiků v NDR.⁸

V třicátých letech pobývalo v ČSR značné množství politických emigrantů. Tak se ČSR řadila hned na druhé místo za Francií. Paříž jako centrum nejsilnější demokratické protiváhy nacismu a kulturní metropole lákala jak politickou emigraci, tak i literární a uměleckou inteligenci. Praha se stala centrem politického vývoje německých stran, jejich třídního boje a zahraničního odboje proti nacismu. Bylo to na 750 německých emigrantů z řad politických funkcionářů, umělců, žurnalistů aj. Z tohoto počtu bylo téměř 82 % uprchlíků, kteří odešli z Německa z politických důvodů a z nich pak 79 % připadalo na vysloveně levicově orientované.⁹

Struktura německých emigrantů podle politických stran

Sociálně demokratická strana (SPD)	17 %
Komunistická strana (KPD)	25 %
rakouští socialisté	9 %
rakouští komunisté	7 %
ostatní socialisticky orientované skupiny	6 %
trockisté a anarchisté	2 %
příslušníci ostatních politických stran:	3 %
spisovatelé, novináři, vědci, umělci s vazbou na komunistickou stranu	25 %

Z uvedené tabulky vyplývá, že komunisté měli z celkového počtu politické emigrace polovinu a připočteme-li k tomu materiální a morální podporu od KSČ a levicových intelektuálů, měli rozhodující vliv v boji proti nacismu.¹⁰

Pro politickou činnost německých emigrantů – komunistů v Československu byla podstatná skutečnost, že jednak měla ČSR spojenecký pakt s SSSR a jednak v zemi působila legální KSČ.

Komunističtí emigranti se mnohdy ani policejně nepřihlašovali a žili v ČSR jak pod krycími jmény tak v ilegality, takže jejich přesný počet nebylo lze nikdy stanovit. Styl a formy své politické práce přenesli z Německa a stranickou disciplinovaností a obětavostí převyšovali ostatní emigranty. Němečtí komunisté vydali v červenci 1933 v Praze 1. číslo bulletinu, který obsahoval směrnice a direktivy pro řadové členy KPD.¹¹ Srovnáme-li text tohoto oběžníku s pokyny vydanými v lednu 1935 ústřední evidencí pro uprchlíky z Německa a Rakouska řízenou SPD (Praha II, Ve smečkách 27, Kurt Schrader), je sice varování obou materiálů před nacistickými provokatéry a agenty gestapa shodné, avšak metody rozdílné. U členů KPD je zřetelná vazba na stranické instituce a orgány, němečtí sociální demokraté spoléhají na podporu československých policejních orgánů.¹²

Z Moskvy řízená KPD se orientovala v poslední fázi Výmarské republiky a ještě v dalších letech na hlavní útok proti SPD. Stalin počítal, že Hitlera vyřadí a komunisté ovládající dělnictvo získají veškerou moc. Od dohody v Rapallu v r. 1922 panovaly úzké vztahy mezi Německem a sovětským Ruskem. Stalin v západních mocnostech viděl svého hlavního protivníka a plánoval použít nacistického režimu jako jejich protiváhy. Dne 1. dubna 1933 prohlásila kominternu, že fašistická diktatura zničí všechny demokratické iluze a to osvobodí masy od zhoubného vlivu sociální demokracie a urychlí tempo vývoje v Německu, kde se uskuteční proletářská revoluce.

Skutečnost však byla zcela jiná: nacistická diktatura nebyla žádným provizoriem a veškeré úsilí komunistů nezabránilo konsolidaci nacismu, naopak přivodilo pád KPD. Tato strana měla zpočátku odlišný postoj k situaci v nacistickém Německu. Vycvičena v ilegální práci již od svého založení po první světové válce, spoléhala, že bude touto cestou pokračovat i v podzemním hnutí v boji proti nacismu přímo v Německu. Počítala s brzkým pádem nacismu a že jako nejdůslednější opoziční síla převezme politické vedení v zemi. Nechtěla se stát exilovou stranou a její činnost byla řízena centrálním vedením z Berlína. Stupňující se pronásledování nacisty donutilo vedení KPD, že polovina politbyra odešla v květnu 1933 do Paříže a zbytek na podzim.

KPD měla v řadách ilegálních členů obrovské ztráty. Koncepce masové illegality se zhroutila a byla nahrazena regionálními buňkami v zahraničí a decentralizací podzemního boje v Německu. Po roce 1935 odpovídaly exilové organizace a způsob spojení do Německa (transport a rozšiřování protinacistických materiálů) zkušenostem, které SPD učinila již v r. 1933. Exilová KPD se orientovala na tradiční komunistické principy illegality: vytvářela buňky 5–8 osob, které se týdně scházely, diskutovaly a organizovaly svou práci.

KPD nepřiznala své chybné hodnocení nacistické nadvlády a její zástupce v kominterně Fritz Heckert prohlásil v dubnu 1933, že německá dělnická třída neutrpěla žádnou porážku, naopak se jen přechodně stáhla, aby sebrala síly pro rozhodující úder. SPD byla označována jako opora buržoazie, jako sociálně fašistická strana nesoucí hlavní vinu na vítězství nacismu.¹³

Na konflikty mezi sociálními demokraty a komunisty upozornil poslanec SPD, emigrant Gerhart Seger, který se v koncentračním táboře v Oranienburgu marně pokoušel nalézt přátelský vztah ke komunistickým spoluvězňům. Ti tvrdošijně hájili neomylnost KPD, která byla podle nich jediným protivníkem nacistů. G. Seger uprchl 4. prosince 1933 do ČSR.¹⁴

Pro podporu německých emigrantů byly v ČSR založeny podpůrné komitety, často orientované podle politických stran (KPD, SPD).¹⁵ Domov pro emigranty ve Strašnicích navštívil prof. Alfred Meusel, aby pro anglické instituce podal zprávu o situaci německé emigrace. Zjistil, že jejich sociální zabezpečení není dostatečné a že zdravotní stav je rovněž neuspokojivý (nemoci ledvin, reumatismus, celkové nervové vyčerpání jako následky předchozího utrpení v Německu). Horší následky přinášela psychická atmosféra v domovech, které spravovali němečtí komunisté. Jakmile někdo projevil odlišný politický názor, byl podezříván jako stranický nepřítel, podroben křížovým výslechům a často obviněn ze spolupráce s gestapem. Pak byl vydán československým policejním orgánům. Brzy se potvrdila jejich nevina. Policie znala tyto komunistické praktiky a pohrozila zrušením kolektivního domova.¹⁶

Ve dnech 25. července až 20. srpna 1935 se v Moskvě konal VII. světový kongres kominterny. Její vedení nahlédlo neúspěšné metody dosavadní politiky vůči SPD. Aby pro boj proti nacismu získala kominternu co nejširší politické a občanské kruhy v Evropě, vyhlásila zásadní linii „jednotné lidové fronty“. V tomto duchu vyzval ústřední výbor KPD v Praze dne 10. listopadu 1935 předsednictvo SPD k jednání o jednotné frontě proti Hitlerovi. Vedení obou stran se setkala 23. listopadu 1935; KPD zastupovali Walter Ulbricht a Franz Dahlem, SPD Friedrich Stampfer a Hans Vogel. Vogel vytkl KPD, že komunisté již sedm let nepřetržitě útočí na SPD a že hesel jednotné fronty jenom zneužívají. Představují SPD jako nepřítel jednoty a snaží se vytvořit difference uvnitř této strany, a proto velká většina SPD odmítá jednotnou frontu s komunisty. Exiloví pracovníci SPD nevěří v upřímnost návrhu KPD. Ulbricht slíbil zastavit boj proti SPD a požadoval, aby se společně obrátili na socialistickou II. internacionálu, aby spolupracovala s komunistickou III. internacionálou. Lid si musí rozhodnout, jakou formu vlády v Německu si bude přát. Sovětská moc je konsekventní demokracie. Nebude-li si lid přát sovětskou formu demokracie, zůstane jen národní shromáždění odlišující se však od Výmarské republiky. Odzbrojení proletariátu a vyzbrojení reakce se již nesmí opakovat.

Na tyto Ulbrichtovy vývody ironicky poznamenal Friedrich Stampfer, že mu připadá, jakoby Ulbricht ještě seděl klidně v Německu, a na schůzích se mohl vyptávat soudruhů na jejich mínění. Předsednictvu KPD však musí být jasné, že velká část ilegálních pracovníků SPD v Německu jednotnou frontu zcela rozhodně odmítá. Franz Dahlem poznamenal, že je potěšující, že se konečně obě strany setkaly. Není-li většina lidu pro sovětský režim, budeme to respektovat. Bylo naší chybou, že jsme od roku 1932 nenašli společnou cestu se sociální demokracií. Vogel vyslovil názor, že sedmnáct let boje obou stran proti sobě nelze hned při prvním setkání vyřešit. Ulbricht navrhl, aby se zveřejnilo společné komuniké z této schůzky, aby členové obou stran v Německu plnili společně navržené úkoly. Stampfer a Vogel tyto návrhy odmítli. Ulbricht oponoval, že KPD v Bruselu pověřila oba zástupce (Ulbricht, Dahlem), aby v tomto smyslu jednali. (3. – 15. října 1935 se konala IV. konference KPD v blízkosti Moskvy, z konspirativních důvodů se uváděla jako bruselská – poznámka autora). Vogel to označil právě za velkou chybu, jakož i článek W. Ulbrichta v časopise „Neue Weltbühne“, odporující všem zásadám ilegální práce. Ulbricht se ohradil, že něco musí být zveřejněno. Vogel závěrem ohodnotil celé jednání jako negativní.¹⁷

V souvislosti s neúspěšným výsledkem této schůzky dalo předsednictvo SPD 24. ledna 1936 pokyny svým sekretářům a důvěrníkům v československém pohraničí a upozornilo je, že komunisté nejdříve vyzvali svou organizaci Rote Hilfe ke spolupráci s SPD při podporách obětí nacismu. Vzápětí však Rote Hilfe jako prodloužená ruka KPD požádala o rozšíření spolupráce na politickém a orga-

nizačním úseku, aby se tak posílila jednotná fronta zdola. Mezi emigrací v Praze počala pracovat komunistická frakce snažící se podkopávat činnost SPD. Na schůzích emigrace se počal objevovat zástupce KPD, který vyzýval, aby se při práci na pohraničních sekretariátech nikdy nevydávali za komunisty, nýbrž za „levé sociální demokraty nebo revoluční socialisty“ (Sozialistische Arbeiterpartei nebo Internationaler Sozialistischer Kampfbund). Tyto skutečnosti přiměly obě sociálně demokratické strany (emigrační SPD a domácí DSAP) k vyloučení emigrantů, kteří se podíleli na komunistické frakční politice, z podpůrného komitétu SPD a k odmítnutí spolupráce s komunistickou Rote Hilfe.¹⁸

Na rozdíl od Francie a Československa, které přijímaly německé a rakouské emigranty bez výhrad, poskytoval SSSR ohroženým uprchlíkům azyl zcela výjimečně. Sovětská ústava z roku 1925 slibovala všem cizincům, kteří byli pro svou revoluční činnost vystaveni pronásledování, právo azylu. Ve skutečnosti přijímal aktivní komunistické uprchlíky jen výjimečně. Předpokladem pro udělení vstupního víza byl hrozící trest smrti nebo vydání uprchlíka nacistickým orgánům.¹⁹

Nad odmítavým postojem SSSR k přijímání německých emigrantů se pozastavoval židovský tisk, který s obavami sledoval ohrožení svých příslušníků nacisty. „Těší nás, že Palestina byla ochotna přijmout na 27 000 z 80 000 emigrantů, z nichž většina byla vyškolená v produktivních povoláních, jež země potřebuje. Naproti tomu je otřesné, když SSSR, tato obrovská země ve výstavbě, je ochotna přijmout jen pár stovek vybraných politických uprchlíků“.²⁰ V letech 1933–1945 se v SSSR zdržovalo 505 významějších německy mluvících uprchlíků (bez rodinných příslušníků). Do vypuknutí druhé světové války poskytlo malé Československo azyl 751 politicky aktivním uprchlíkům. Kromě nich se zde zdržovalo nebo prošlo na cestě do jiných svobodných zemí sta dalších.²¹

V SSSR byli přednostně přijímáni komunističtí funkcionáři, kteří mohli pracovat v kominterně, udržovat spojení s komunisty v ČSR, Skandinávii a západní Evropě a zásobovat je ilegální literaturou. Dále byli němečtí komunisté v SSSR zařazeni do politické školy (např. Wolfgang Leonhard a Markus Wolf: první pracoval po válce vedle Waltra Ulbrichta v NDR, později uprchl a usadil se v západním Německu, kde vydal knihu o svém rozchodu s komunismem „Die Revolution entlässt ihre Kinder“; druhý se stal šéfem východoněmecké špiónážní služby) a připravování pro speciální úkoly v ilegalitě na západě, nebo působili jako překladatelé v německém oddělení stranického aparátu. V Moskvě byl vydáván německý exilový časopis „Internationale Literatur“ pod vedením J. R. Bechera a časopis „Das Wort“ za redakce W. Bredela a Fritze Erpenbecka.²²

Němečtí komunisté a levicoví intelektuálové podlehli demagogické taktice kominterny a dali se jí plně k dispozici. Za jejich práce publikované v Moskvě vyplácela sovětská nakladatelství vysoké honoráře a zdarma poskytovala luxusní cesty po „socialistické vlasti“. V červnu 1935 se konal v Paříži sjezd na „obranu kultury“ za předsednictví André Gida a účasti R. Rollanda, A. Malrauxe, L. Aragona, Heinricha a Klause Mannů, B. Brechta, A. Seghersové ad. Spisovatel W. Bredel přednesl oslavný referát na Stalina. Je paradoxní, že kongres na obranu kultury obžalovával Hitlera za jeho násilnickou diktaturu, zatímco Stalin byl veleben jako zastánce kultury, svobody a demokracie.²³ V roce 1936 odjel André Gide jako nadšený stoupenec komunismu do SSSR. Za pobytu v této zemi došlo k jeho velkému rozčarování a výsledkem byla kniha „Retour de l'URSS“, která vyšla téhož roku v Paříži.²⁴

Měla ohromný ohlas a během několika měsíců vyšla v stotisícovém nákladu. Mezi intelektuály se vytvořily dva tábory: jedni se stavěli na stanovisko A. Gida, druzí jen napadali jako zrádce (L. Feuchtwanger, B. Brecht, W. Bredel ad.) v časopise „Das Wort“ vycházejícím v Moskvě.

Knížku A. Gida přeložil do češtiny Bohumil Mathesius. Vyšla v Praze již roku 1936.²⁵ Domácí spisovatelé a novináři se rozdělili do dvou táborů: Z. Kalandra, J. Guttman, J. Slavík, K. Teige ad. přivítali vydání této kritiky poměrů v SSSR, dogmatictí komunisté ji ostře odsoudili. S.K. Neumann, přestože nikdy nebyl v SSSR, troul si hrát na arbitra v této otázce a vydal knihu „Anti-Gide aneb optimismus bez pověr a iluzí“.²⁶ Dne 13. ledna 1937 uspořádal Klub Přítomnost v Praze diskusní večer o Gidově knížce. Proti českému vydání vystoupili L. Štoll, Vl. Clementis, M. Pujmanová, B. Václavík aj.²⁷ Ani němečtí komunističtí emigranti nezháleli a také v lednu 1937 uspořádali v Bert-Brecht-Clubu obdobnou diskusi, kde nejostřeji proti Gidovi vystoupil W. Herzfelde, jakož i M. Seydewitz a F.C. Weiskopf. Němečtí sociální demokraté, kteří kritiku nepřijali, na protest z Clubu vystoupili a založili Nový klub (Der neue Klub).²⁸

V srpnu 1936 začal v Moskvě první monstrproces, v lednu 1937 druhý a v březnu 1938 třetí. V souvislosti s procesy schvaloval L. Feuchtwanger popravy starých bolševiků jako doklad demokracie. „Tato pocta Stalinovi není ničím vyumělkovaným, vyrostla jako důsledek socialismu. Lid je Stalinovi vděčný za chléb a maso, za pořádek a vzdělání, za obranu, kterou zajišťuje nově budovaná armáda“.²⁹ Heinrich Mann ve svých pamětech hodnotil moskevské procesy jako vítězství Stalina nad zrádci.³⁰ Bertold Brecht se připojil s podobným stanoviskem: „I nejzavilejším nepřátelům Sovětského svazu a jeho vlády procesy jasně dokázaly existenci skutečných komplotů proti režimu, odhalily bahno hnusných zločinů, jež má na svědomí všechna ta domácí i zahraniční spodina... jsem přesvědčen, že je to pravda“. Lion Feuchtwanger, který byl v roce 1937

přítomen přelíčení s Pjatkovem, napsal o tom knihu „Moskva 1937“ a v ní uvedl: „Neexistuje naprosto žádný důvod se domnívati, že na soudním řízení je něco vymyšleného a umělého“. Stalin dal knihu hned přeložit (vyšla v Moskvě v listopadu 1937) a vnutil ji nešťastnému Bucharinovi v předvečer procesu k dovršení jeho zoufalství.³¹

Stalinský aparát zasahoval i mimo území SSSR, kde byla sledována činnost komunistů, odchýlivších se od bolševické linie. Jako emisar kominterny byl vyslán do Paříže Bohumír Šmeral (1880–1941),³² aby především paralyzoval činnost Stalinova opozičníka W. Münzenberga (1889–1940). B. Šmeral pobýval v Paříži od prosince 1936 do 2. listopadu 1937. Vedle přednášek byl vybaven autoritativní kompetencí kominterny usilující o likvidaci protistalinských propagačních akcí. Prosadil důležitá politická a personální opatření, především pak zrušení Münzenbergova propagačního aparátu v Paříži. Zároveň se snažil potlačit trockistické vlivy v kruzích emigrace. Po návratu do Moskvy vypracoval 3. ledna 1938 přísně důvěrnou obšírnou zprávu o výsledcích svého šetření v emigrantských kruzích.³³

V této souvislosti je třeba se zmínit o činnosti Otto Katze (André Simona, 1895–1952). S W. Münzenbergem se poznal roku 1924 v Berlíně, kde pracoval v levicovém časopise „Das Tagebuch“. Když si roku 1927 otevřel propagátor politického divadla Erwin Piscator v Berlíně vlastní scénu, nastoupil Katz u něho jako provozní ředitel. V této funkci plně využíval svých schopností jednat s lidmi. Dokázal získat ke spolupráci plejádu německých spisovatelů. Přes počáteční úspěchy se však divadlo dostalo do krize a muselo být zavřeno. W. Münzenberg přijal Katze do svého nakladatelství a poslal jej do Moskvy do filmového podniku. V Moskvě se Katz stal disciplinovaným komunistou a zároveň agentem NKVD.

Po čase jej Münzenberg povolal do Paříže, kde založil roku 1933 nakladatelství Editions du Carrefour jako publikační centrum antifašistické literatury. Katz cestoval po světě a opatroval peníze pro různé komitety podporující antifašisty. V Hollywoodu měl velký úspěch u herců, kteří tam emigrovali z Německa. Po vypuknutí občanské války ve Španělsku založil se španělským ministrem zahraničí Alvarezem del Vayo tiskovou agenturu. Měla zásobovat francouzský tisk zprávami a komentáři. Vedoucím agentury se stal Katz, který se od té doby počal podepisovat André Simone. Tato agentura fungovala pod silným vlivem komunistů. Po vyloučení W. Münzenberga kominternou byli jeho přátelé komunisté vyzváni, aby se ho zrekli. Katz uposlechl a mlčel k pomluvám šířeným z Moskvy. V roce 1938 cestoval mezi Paříží, Barcelonou a Valencíí. Vytěžil z toho knihu „Hitler ve Španělsku“, k níž podklady opatřila sovětská tajná služba. Po vítězství generála Franca roku 1939 ve Španělsku odešel Katz do Paříže.

Zde pracoval u Huberta Ripky v připravované československé exilové vládě.

V červnu 1964 jsem se ve Frankfurtu nad Mohanem sešel v bytě Margarete Buber-Neumannové (1901–1989) s její sestrou Babette Grossovou (1898–1990), vdovou po W. Münzenbergovi. Ta mi sdělila: „Koncem roku 1939 jsme se náhodně s Katzem potkali v kavárně na Montparnassu. Willi se na něho posměšně podíval a ironicky se ho zeptal, pro koho nyní pracuje. Zda pro Hitlera jako Stalinova spojence nebo pro Benešovu vládu vyhnanou Hitlerem? Katz zbledl a bez odpovědi opustil kavárnu.“

Válku prožil Katz v Mexiku, kde byl neoficiálním zahraničněpolitickým poradcem Moskvě podřízeného odboráře Lombarda Teledana. Prováděl na pokyn kominterny různé akce, které mu nařizoval vyslanec K. Umanskij. V roce 1940 byl W. Münzenberg zavražděn na jihu Francie (pravděpodobně Stalinovými agenty).³⁴

V roce 1946 se s novým československým pasem objevil O. Katz v Praze a Vl. Clementis jej pověřil vedením tiskového oddělení na ministerstvu zahraničí. V listopadu 1952 stanul O. Katz jako titovský a trockistický zrádce ve službách amerického imperialismu v inscenovaném procesu s R. Slánským. Nebyla mu odpuštěna ani spolupráce s E. Piscatorem a W. Münzenbergem.³⁵ 3. prosince 1952 byl popraven.

Německý básník Erich Mühsam (1878–1934) byl v červenci 1934 umučen v koncentračním táboře v Oranienburgu. Jeho manželka Creszentia se uchýlila do Prahy, kde na tiskové konferenci vyličila osud svého muže a zároveň apelovala na veřejnost, aby pomáhala obětem nacismu. V následujícím roce 1935 hledala útočiště v SSSR. Zde byla zatčena, přežila však ve vězení do konce války a vrátila se do Berlína, kde roku 1962 zemřela.

Herečka a zpěvačka Carola Neherová (1900–1942) našla první útočiště po odchodu z Berlína v Praze, kde 26. ledna 1934 vystoupila na kulturním večeru pořádaném Šaldovým komitétem pro pomoc uprchlíkům. Obdobně jako C. Mühsamová odjela v naivní víře do SSSR. Krátce před odjezdem z Prahy jí dal bývalý člen KPD Erich Wollenberg doporučující dopis pro známého, aby se jí v Moskvě ujal. NKVD při prohlídce dopis u ní našla. C. Neherová byla poté odsouzena na deset let do vězení, kde 28. června 1942 zemřela.³⁶

Počátkem roku 1938 uveřejnil trockistický novinář Walter Held (později se stal obětí NKVD) v listu „Unser Wort“ článek, v němž uvedl jména německých emigrantů, kteří zmizeli v kobkách NKVD. K případu zatčení C. Neherové zaútočil na B. Brechta, jehož písně Neherová zpívala: „Vy, pane Brechte, jste znal Carolu Neherovou. Víte, že nebyla ani teroristkou, ani špiónkou, ale statečným člověkem a velkou umělkyní. Proč mlčíte? Protože Stalin platí Vaše publikace

a časopis „Das Wort“, nejprolhanější a nejbídnější časopis, který kdy němečtí intelektuálové vydávali“.³⁷

Přední funkcionář KPD Heinz Neumann (1902–1938) žil se svou ženou Margarete Buber-Neumannovou od roku 1935 v SSSR. Za stalinských čistek byl v roce 1937 zatčen a již se nikdy nevrátil z vězení. Jeho žena byla zatčena roku 1938 a odsouzena na 5 let k nucené práci v táboře v Karagandě.³⁸

Na základě paktu mezi Stalinem a Hitlerem (23. srpna 1939) získala sovětská tajná služba NKVD přísně tajný seznam osob žijících v sovětském exilu. Tento materiál sestavil nacistický Reichssicherheitshauptamt. Seznam obsahoval na 316 stranách jména 5254 osob s velmi detailními osobními údaji, které pak NKVD zařadila do kategorií: trockistický špion, agent gestapa, imperialistický agent, zrádce lidu, nepřítel Sovětského svazu.³⁹

Po podepsání mnichovské dohody 29. září 1938 nastala pro německou emigraci v ČSR vrcholně kritická situace. Proto byl zřízen při ministerstvu sociální a zdravotní správy 11. listopadu 1938 Ústav pro péči o uprchlíky. Od 17. listopadu 1938 do 15. března 1939 vyřídil žádosti 4 825 rodin o vystěhování. V následující tabulce jsou zahrnuti občané bývalé ČSR – Češi, Slováci, Rusíni, Poláci, sudetští Němci, Židé a emigranti z Německa a Rakouska.⁴⁰

Cílová země emigrace	počet osob
Anglie	2 462
Palestina	2 240
USA	1 621
Kanada	626
Ekvádor	317
Panama	301
Švédsko	295
Chile	270
Francie	264
Belgie	255
Bolívie	251
Uruguay	209
Norsko	174
Austrálie	153
Dánsko	109
Paraguay	104

V této tabulce nejsou uvedeny země, kam odešlo méně než 100 osob. To se týká především SSSR, který v tomto období přijal pouze 7 žadatelů. (!)

Funkci Vysokého komisaře pro německé uprchlíky v Ženevě při Společnosti národů zastával Sir Neill Malcolm. Jeho tajemníkem byl francouzský komunista Rudolf Katz (vl. jménem Leo Bauer), pověřený dohledem nad situací emigrantů v ČSR. Po mnichovském diktátu počátkem října 1938 zřídil při Šaldově komitétu zvláštní oddělení pro technické přípravy emigrace z ČSR, které vykonávali dr. Raphael a Hugo Gräf, oba rovněž komunisté. Odchod do emigrace žádal již výše zmiňovaný bývalý komunista Erich Wollenberg. Když přišlo sto víz z Anglie, stálo jméno E. Wollenberga na předním místě. Zásahem R. Katze bylo udělené vízum prohlášeno za neplatné. Předsedkyně Národního komitétu M. Schmolková však zařídila, že nejen E. Wollenberg, ale i novinář Bernhard Menne (1901–1968), denuncovaný komunisty v Anglii a spisovatel Eugen Brehm, obviňovaný ze styků s českými trockisty, víza obdrželi.⁴¹ V tísnivé situaci emigrantů snažících se včas odejít ze zbytku ČSR, intervenoval Neill Malcolm jako vysoký komisař Společnosti národů pro uprchlíky z Německa a Rakouska 2. listopadu 1938 u sovětského vyslance v Londýně I. Majského. Uvedl, že mezi uchazeči jsou vysoce kvalifikovaní specialisté (inženýři, lékaři ad.). Po měsíci odpověděl I. Majský, že sovětská vláda je ochotna přijmout některé uprchlíky, ale nejdříve bude každý případ řešen individuálně.⁴² Podobně žádal pražský herec Walter Taub (1907) o azyl v SSSR, avšak marně. Odešel 9. dubna 1939 do Švédska.⁴³

Hans Jaeger (1899–1975) uprchl do Prahy 16. března 1933. V Berlíně vedl nakladatelství Marx-Engelse. Po příchodu do Prahy dostal z Moskvy pokyn, aby toto nakladatelství vedl dále v Československu. Oproti četným emigrantům, kteří nenašli v Praze práci, Jaeger jako zaměstnanec moskevského nakladatelství byl existenčně zajištěn. V červnu 1933 odjel do Moskvy (byla to jeho čtvrtá cesta), tentokrát však již s jinými pocity. Dříve pod vlivem hrozícího nacistického nebezpečí před některými jevy v SSSR zavíral oči. Viděl věci, které na něho zapůsobily varovněji než bída po násilné kolektivizaci rolníků v letech 1929–1931. Vyvlastnění soukromého majetku bylo dokonáno, avšak důsledkem toho byl hospodářský úpadek. Všude vládl pocit nejistoty, oblíbeni byli denuncianti. Partajní funkcionáři žili v blahobytu, zatímco lid živořil.

Nakladatelství Marx-Engelse mělo být přeloženo do Leningradu a Jaeger tam měl přesídlit. Nejdříve odmítl. Protože však každý návštěvník SSSR musel při příjezdu do Moskvy odevzdat cestovní pas, hrozilo mu, že by pro neuposlechnutí příkazu skončil na Sibiři, a tak se podvolil. Jakmile dostal pas, odjel do Prahy a vypověděl pracovní poměr v nakladatelství. Protože byl Němec žijící v ČSR i v SSSR, musela se sejít stranická kontrolní komise, která jej vyloučila z komunistické strany. Rozhodnutí podepsal O. Piatnickij, který se později stal obětí stalinských čistek.⁴⁴ Dne 5. února 1936 bylo v Praze založeno hnutí Volkssozialistische Bewegung Deutschlands.⁴⁵ Po celý rok 1936 se tato organizace

scházela a diskutovala o současných poměrech v Německu a v Evropě a hledala formy a prostředky k aktivní činnosti. Hans Jaeger patřil k vůdčím osobnostem. Ve svých referátech odmítal spolupráci s komunisty, kritizoval Stalinovu politiku v SSSR a především politické procesy. Jaeger založil v Praze tiskovou agenturu „Aeropress“ vydávající aktuální zprávy. Podnik se dostal roku 1936 do finanční tísně. Po obsazení ČSR nacisty uprchl Jaeger přes Polsko do Anglie.

Bruno Frei, vl. jménem Benedikt Freistadt (nar. 1897 v Bratislavě) působil nejdříve jako novinář ve Vídni a pak přešel do Berlína, kde se poznal s E. E. Kischem. V březnu 1933 přišel do Prahy a spolupracoval s F. C. Weiskopffem a W. Herzfeldem. Tehdejší sekretář KSČ Klement Gottwald vyzval Freie, aby napsal brožuru o Hitlerově nástupu k moci. Knížka „Hitler über Deutschland“ vyšla pod pseudonymem Karl Franz německy i česky. Po dohodě s F. C. Weiskopffem a W. Herzfeldem založil B. Frei týdeník „Der Gegenangriff“ (první číslo vyšlo v dubnu 1933). Vycházel v Praze a Paříži a stal se nejrozšířenějším orgánem protinacistické emigrace. Vydávání zajišťovala komunistická tiskárna Rote Fahne. „Der Gegenangriff“ byl nejlépe informovaným listem německé emigrace, podporovaný především komunisty a předními levicovými intelektuály. Když v roce 1935 vyhlásil kongres kominterny pozměněnou taktiku v boji proti nacismu, vyzýval k vytvoření lidové fronty zapojením širokých mas nekomunistů a zmírnil útoky proti SPD, pochopitelně podle těchto direktiv změnil i „Gegenangriff“ svou ideovou zbrojnicí. List patřil do tiskového koncernu W. Münzenberga, který se postupně vzdaloval příkazům Moskvy a kritizoval Stalina. Proto byl do Prahy poslán člen vedení KPD Herbert Wehner, který pod krycím jménem Kurt Funk měl zařídit novou orientaci listu v intencích lidové fronty. Roku 1936 pověřil Walter Ulbricht Bruno Freie za svého pobytu v Praze, aby přešel do Paříže a tam se staral o stranický tisk. V Praze převzal vedení listu redaktor Lex a vydával jej pod názvem „Deutsche Volkszeitung“.⁴⁶

Ve své výpovědi v roce 1978 ve Vídni Bruno Frei již kriticky pod vlivem poraženého „pražského jara“ 1968 změnil své někdejší názory: „Když dnes čteme „Gegenangriff“, vidíme, kolik přání a snů a kolik nadsázek je v článcích obsaženo. Na jedné straně KPD hlásala v rámci lidové fronty jednotu dělnické třídy, ale útoky na SPD jako hlavního nepřítele jednotu ničila.“⁴⁷ V postoji k židovské otázce Žid Bruno Frei uvedl: „Stranická linie hlásala, že je třeba potírat sionismus jako reakční hnutí a propagovat asimilaci.“ Aktivní solidaritu se Židy projevil až v exilu v Mexiku po událostech v Osvětimi. Celkově zprávy o SSSR a komentáře k sovětské politice měly v „Gegenangriffu“ nejslabší úroveň a veškerá objektivita byla potlačena emociální lží. Pozoruhodný je i postoj B. Freie k W. Münzenbergovi, který kritizoval Stalinovu politiku. „Sám jsem byl v rozporu: na jedné straně jsem byl spolupracovníkem W. Münzenberga, na druhé disciplinovaným členem KPD. Rozhodl jsem se na příkaz strany se od něho

distancovat.“ Závěrem své výpovědi Frei uvedl, že přes kritický postoj k stalinské politice zůstal stoupencem SSSR, zastáncem socialismu a odpůrcem kapitalismu.

Max Seydewitz (nar. 1892) přišel do ČSR se svou ženou v roce 1933. Byl původně členem SPD a později poslancem SAP (Sozialistische Arbeiterpartei). Manželé Seydewitzovi bydleli nejdříve na Zbraslavi v hotelu Ritz, který předním členům SPD dal k dispozici kapitán Em. Voska. Seydewitz se stýkal s E. E. Kischem a F.C. Weiskopffem, který byl švagrem W. Herzfelda. Měl spojení i na české komunisty K. Kreibicha a B. Šmerala a pod vlivem německých komunistů W. Koenena (1886–1964) a H. Budzislawského (1901–1978) pomáhal prosazovat stalinskou linii jednotné lidové fronty.⁴⁸ Poměr k Stalinovi vyjádřil M. Seydewitz ve své knize „Stalin oder Trotzki“, která vyšla v Londýně roku 1938.⁴⁹ „Tato kniha byla milníkem nově nastoupené cesty. Právě tak jako já i četní sociální demokraté po těžkých zákrutech a přes omyly se dostali k pravdě a stali se přesvědčenými komunisty. K tomu mi velmi napomohl Klement Gottwald. Jako sekretář kominterny často pobýval v Moskvě. Zval mě a mou ženu do hotelu Flora a vybízel mě k napsání knihy o Stalinovi a proti Trockému.“⁵⁰ Po mnichovském diktátu volil M. Seydewitz další emigraci v Norsku, kam odletěl s rodinou přes Anglii.

Mezi německými emigranty v Praze, Paříži, ve španělské občanské válce a konečně v Mexiku hrál přední úlohu E. E. Kisch (1885–1948). Jako účastník protinacistických akcí, spisovatelských kongresů v Paříži a Moskvě dostal místo profesora na nově založené univerzitě v městě Marx v povolžské autonomní republice, kde působil v letech 1934–1935.⁵¹ Brzy rozpoznal tragický vývoj v Rusku pod Stalinovým vedením. Uvědomoval si svou závislost na komunismu, z níž se však nedovedl vymanit a jež se promítala i do jeho tvorby. Tento jeho pocit se prohloubil za pobytu ve Francii a v Mexiku. Poslední léta v emigraci silně trpěl vývojem poměrů v komunistickém hnutí a po válce se do Prahy vrátil již jako zlomený muž.⁵²

Zcela mimořádnou osobností mezi německými emigranty v Praze byla Ruth von Mayenburg (nar. 1907 v Srbici u Teplic-Šanova, kde její otec byl ředitelem hnědouhelných dolů). Na studiích ve Vídni poznala redaktora Ernsta Fischera (nar. 1899 v Chomutově) a tato šlechtická dívka se provdala za proletářského intelektuála. Pod jeho vlivem se stala členkou rakouské komunistické strany.

V Berlíně se seznámila s generálem K. Hammersteinem, který měl kritický postoj k Hitlerovu režimu. Toho využila zpravodajská služba Rudé armády a získala Ruth v. Mayenburg pro své služby. Střídavým pobytem mezi Prahou, Německem a Rakouskem získávala informace o zbrojním stavu německé armády. V Praze žil z pověření Moskvy ve velmi přísné ilegalitě komunista „malý Karel“ (pravé jeho jméno nikdy nepoznala), který řídil její špionážní činnost. Jeho žena

Erna (kdysi sekretářka K. Liebknechta a R. Luxemburgové, roku 1921 na III. kongresu kominterny stenografovala v Moskvě projev Lenina, Lunačarského a Zetkinové) musela v Praze žít se svým synem odděleně a nesměla se z konspirativních důvodů stýkat se svým mužem. Ruth v. Mayenburg po jednom návratu do Prahy (bydlela v Bubenči, Verdunská 17) zjistila, že „malý Karel“ zmizel; stal se obětí stalinských čistek. Také jeho žena skončila v stalinském lágru a vrátila se až po dvaceti letech.⁵³

Ruth v. Mayenburg se svým mužem E. Fischerem odjela do Moskvy, kde bydleli v pověstném hotelu Lux pro prominentní emigranty. Přestala pracovat pro Rudou armádu (v hodnosti majora) a působila v kominterně pod krycím jménem Ruth Wieden, Ernst Fischer jako Peter Wieden.

Mezi německou emigrací v Praze byl činný jako žurnalista Fritz Beer (nar. 1911 v Brně). V roce 1934 pracoval v novinách „Arbeiter Illustrierte Zeitung“ (AIZ), kde poznal německé komunisty W. Herzfelda, jeho bratra Johna Heartfiel-da, F.C. Weiskopfa, L. Fűrnerberga ad.

V téže době se vytvářela opoziční skupina českých komunistických intelektuálů (J. Guttmann, K. Teige, St. Budín, Z. Kalandra ad.) Scházeli se v bytě Mileny Jesenské v domě na Francouzské tř., který projektoval její manžel architekt J. Krejcar. O těchto schůzkách se dozvěděl R. Slánský a požádal Fr. Beera, aby mu referoval o názorech opoziční skupiny a především o J. Guttmannovi. Protože se Beer nepodřídil stranické disciplíně, odvraceli se od něho komunističtí přátelé věrní straně. Později byl vzat na milost a vstoupil do redakce „Rote Fahne“, kde spolupracoval s básníkem L. Fűrnerbergem. Také u něho pozoroval vnitřní rozpolcenost z poměrů v komunistickém hnutí, na veřejnost to však Fűrnerberg nedal najevo. Člen redakce AIZ F. C. Weiskopf dodržoval důsledně stranické příkazy a jakmile se dozvěděl o „kacířském“ názoru některého z přátel, sděloval to svému švagrovi W. Herzfeldovi. Tehdy mezi komunistickými emigranty převládal názor, že denuncovat emigranty s nekomunistickými názory patří ke stranickým povinnostem. Po uzavření paktu Hitler-Stalin se Fr. Beer s komunismem definitivně rozešel a na doporučení M. Jesenské emigroval do Anglie.⁵⁴

Starší bratr Fritze Beera Kurt (1908–1941, známý pod jménem Kurt Konrad) pracoval po boku Julia Fučíka v časopise Tvorba. I on se dostal do konfliktu s vedením KSČ. Tvorba uveřejnila článek Závěše Kalandry, který žádal důsledný boj proti německému nacismu, což bylo v rozporu se stalinskou linií. Kurt byl předvolán k Rudolfu Slánskému, aby se distancoval od názorů Závěše Kalandry, anebo ihned opustil místo redaktora v Tvorbě. Kurt se disciplinovaně podřídil direktivě strany. Po příchodu nacistů udržoval styky s ilegálním ÚV KSČ. V lednu 1941 dostal se svou manželkou sovětské státní občanství a vstupní vízum do SSSR. Protektorátní výjezdní povolení však přišlo pozdě. Dne 1. března

1941 byl Kurt Konrad týden po zatčení prvního ilegálního ÚV KSČ rovněž zatčen, převezen do Drážďan, kde 25. září 1941 dobrovolně ukončil svůj život.

Třetí komunistická internacionála byla založena Leninem r. 1919 s cílem podporovat a prosazovat komunismus v jednotlivých zemích světa a připravovat světovou revoluci. Za Stalinova vedení se vliv kominterny projevil v tvrdém ovlivňování komunistických stran: zasahovala svými emisary proti úchylným vylučováním, čistkami nebo dokonce i fyzickou likvidací osob, které se postavily proti Stalinově politice. To se v plné míře projevilo v třicátých letech, kdy vyvrcholilo v Evropě soupeření dvou extremistických ideologií – nacistické a bolševické. Všechny tyto neblahé důsledky tvrdě dopadly na německé emigranty ve Francii, Československu, Španělsku a především v sovětském Rusku.

V roce 1943 Stalin kominternu zrušil. Byl to další z jeho lstivých kroků, aby demokratické spojence utvrdil v klamném slibu, že s ním bude možná poválečná spolupráce. V roce 1947 bylo utvořeno komunistické informační byro – kominforma, která pod jiným jménem měla plnit stejné úkoly jako původní kominternu. Kominforma byla zrušena v r. 1956, avšak snaha ovlivňovat jiné komunistické strany, státy a posléze i celý svět nepřestala až do rozpadu SSSR.

Francouzský filozof Alain Besançon v článku „zapomenutý komunismus“ upozornil, že zatímco hrůzy nacismu jsou již všeobecně známé, stalinský teror zůstává jakoby zahalen v mlze, jako něco vzdáleného, co známe jen nepřímě. „Jedním z velkých úspěchů komunistického režimu je to, že prosadil svou vlastní ideologickou klasifikaci moderních politických režimů... Válka, jež přinesla vojenské spojenectví mezi západními demokraciemi a Sovětským svazem, oslabil obranné reakce západu proti komunistické myšlence, které byly silné v době paktu mezi Hitlerem a Stalinem, a vyvolala určitou intelektuální blokádu. Stalin dal sovětskému válečnému hrdinství čistě vlasteneckou podobu, komunistická ideologie byla na chvíli odsunuta stranou.

Jedním z rysů 20. století není jen to, že v něm docházelo ke strašlivému masakrování člověka člověkem, ale i to, že historické vědomí mělo velké problémy se správnou orientací. Orwell poznamenal, že mnozí se stali nacisty ze strachu před bolševismem a mnozí komunisty ze strachu před nacismem. Trvalo léta, než jsme si plně uvědomili, co je nacismus, protože přesahoval to, co jsme považovali za možné a představitelné. Mohlo by tomu tak býti v případě komunismu, jehož zločiny před námi otevřely stejně hlubokou propast a které jsme považovali – jako Osvětim do roku 1945 – za nepravděpodobné, neuvěřitelné, nemyslitelné.“⁵⁵

POZNÁMKY

- ¹ Pirker, Th.: Die Moskauer Schauprozesse 1936–1938, München 1963, s. 52–86. Abosch, H.: Von der Volksfront zu den Moskauer Prozessen. Exilforschung 1, München 1983, s. 27–44.
- ² Československý vyslanec v Moskvě B. Pavlů – zpráva pro ministra K. Kroftu. Depeše D/30 15.1.1937 a 31.1.1937, č. 3. Archiv ministerstva zahraničí.
- ³ Šaldův zápisník IX, říjen 1936.
- ⁴ Šaldův zápisník IX, listopad 1936.
- ⁵ Jesenská, M.: „Co zbylo z KSČ“. Přítomnost č. 43, 26.10.1938.
- ⁶ Tvorba XII, č. 7, 12.2.1937.
- ⁷ Exil und Asyl. Antifaschistische deutsche Literatur in der Tschechoslowakei 1933–1938 (M. Beck, K. Hyršlová, G. Veselá, J. Veselý). Berlin 1981.
- ⁸ Jarmatz, Kl.: Literatur im Exil. Berlin 1981. Jarmatz, Kl.: Exil in der UdSSR. Leipzig 1979.
- ⁹ Röder, W.: Drehscheibe – Kampfposten – Fluchtstation. Deutsche Emigranten in der Tschechoslowakei. Drehscheibe Prag. Herausgegeben von P. Becher u. P. Heumos, München 1992, s. 15–29.
- ¹⁰ O činnosti německých komunistů – emigrantů v ČSR viz Černý, B.: Most k novému životu. Praha 1967, s. 46–72.
- ¹¹ Plné znění tohoto bulletinu viz Černý, B.: Komitáty pro pomoc německé emigraci v ČSR (1933–1938). Československý časopis historický (dále ČsČH) 15, 1967, s. 277–299. Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezídium ministerstva vnitra 207-739-2, list 101–104.
- ¹² Bundesarchiv Koblenz, fond R 58/517.
- ¹³ Heckert, F.: Die KPD im illegalen Kampf. Moskau-Leningrad 1933. Zentralkomitee der KPD: Unser Kampf gegen die SPD zur Gewinnung der sozialdemokratischen Arbeiter für die Einheitsfront in der sozialistischen Freiheitaktion (26.6.1933) – Bundesarchiv Koblenz, fond R 58/561.
- ¹⁴ Seger, G.: Oranienburg, Karlsbad 1934, s. 38–39. Počátkem března 1934 opustil Prahu – viz Seger, G.: Reisetagebuch eines deutschen Emigranten. Zürich 1936.
- ¹⁵ Černý, B.: viz pozn. č. 11.
- ¹⁶ Sternfeld, W.: Zuflucht in Prag. Bremen 1965, s. 200–204.
- ¹⁷ Matthias, E. (Hrsg.): Mit dem Gesicht nach Deutschland. Eine Dokumentation über die sozialdemokratische Emigration (aus dem Nachlass von Friedrich Stampfer), Düsseldorf 1968, dok. 14 a 15.
- ¹⁸ Friedrich Ebert Stiftung Bonn, Archiv der Sozialen Demokratie, fond Emigration, Sopade 8.
- ¹⁹ Röder, W.: Sonderfahndungsliste UdSSR (über Quellenprobleme bei der Erforschung des deutschen Exils in der Sowjetunion. Exilforschung 8, München 1990, s. 92–105. Grossmann, K.: Emigration. Geschichte der Hitlerflüchtlinge 1933–1945. Frankfurt/M 1969, s. 105 ad.
- ²⁰ Jüdischer Almanach. Prag 1935, s. 35.
- ²¹ Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933. Hrsg. Röder, W. u. Strauss, W., 3 Bände, New York-München-Paris-London 1980–1983.
- ²² Huss-Michel, A.: Die Moskauer Zeitschriften „Internationale Literatur“ u. „Das Wort“ während der Exil-Volksfront (1936–1939). Eine vergleichende Analyse. Europäische Hochschulschriften, Reihe 1, Band 974, Frankfurt/M. 1987.

- ²³ Walter, H.-A.: Deutsche Exilliteratur. Band II, Stuttgart 1984. „Die Folgen des sowjetischen Staatsterismus für die in der Sowjet-Union lebenden Exilierten“, s. 203–247.
- ²⁴ Před André Gidem navštívil Sovětský svaz rumunský spisovatel Panait Istrati (1884–1935) a po dvouletém pobytu 1927–29 se stal rozhodným odpůrcem komunismu. – viz Istrati, P.: Auf falscher Bahn. München 1930.
- ²⁵ Gide, A.: Návrat ze Sovětského svazu. Praha 1936.
- ²⁶ Pfaff, I.: Česká levice proti Moskvě 1936–1938. Praha 1993, s. 33 ad.
- ²⁷ Tvorba XII, č. 5, 29.1.1937.
- ²⁸ Křest'ánová, M.: Bert-Brecht-Club. Paginae historiae. Sborník Státního ústředního archivu v Praze 6, 1998, s. 116–126.
- ²⁹ Abosch, H.: c.d., viz pozn. 1.
- ³⁰ Mann, H.: Ein Zeitalter wird besichtigt. Reinbek 1976, s. 80.
- ³¹ Johnson, P.: Dějiny dvacátého století. Praha 1991, s. 303, též Kantorowicz, A.: Politik und Literatur im Exil. Hamburg 1978, s. 59.
- ³² Bohumír Šmeral (1880–1941) působil v Moskvě v kominterně od r. 1926. Na III. kongresu kominterny byl zvolen do výkonného výboru a od r. 1935 se stal členem revizní komise kominterny.
- ³³ Müller, R.: Bericht des Komintern-Emissärs Bohumír Šmeral über seinen Pariser Aufenthalt 1937. Exilforschung 9, München 1991, s. 236–261. Otištěný dokument pochází z pozůstalosti B. Šmerala z ústředního stranického archivu KSČ. Jak potvrzuje razítko na titulním listě, byl tento materiál původně uložen v archivu kominterny v Moskvě a jeden exemplář postoupen do Prahy sekretáři EKKI Kl. Gottwaldovi. R. 1990 na žádost Theodora Pinkuse z Curychu byl tento materiál poskytnut pro konferenci v Curychu.
- ³⁴ Gross, B.: Willi Münzenberg. Stuttgart 1967.
- ³⁵ Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Praha 1953, s. 208–229.
- ³⁶ Mayenburg, R.: Hotel Lux. Frankfurt/M – Berlin – Wien 1981, s. 182 ad. Erich Wollenberg (1892) byl členem KPD od jejího založení. V období bavorské republiky rad vedl rudé oddíly. V r. 1924 odešel do SSSR a po šestileté činnosti ve stranickém aparátě se r. 1931 vrátil do Německa. V době nacistického nástupu k moci se dostal do sporů s vedením KPD a kominternou a byl v r. 1933 vyloučen z KPD. Později emigroval do ČSR. Účastnil se v Praze 5.2.1936 činnosti nově založeného hnutí Volkssozialistische Bewegung Deutschlands, vedené H. Jaegrem. – Černý, B.: Hnutí lidového socialismu německé emigrace v ČSR. ČSČH, 67, 1969, s. 421–435. V říjnu 1998 uspořádala společnost pro bádání o exilu (Gesellschaft für Exilforschung) v Berlíně konferenci „Frauen im sowjetischen Exil“. Příspěvky referentů vycházely z osobních výpovědí žen přeživších gulag. Stálým nedostatkem v bádání je nepřístupnost ruských archivů. – Neuer Nachrichtenbrief der Gesellschaft für Exilforschung, Bonn, prosinec 1998.
- ³⁷ Bernward, V.: Ihre Moral und unsere. Berlin 1967, s. 76.
- ³⁸ V souvislosti s paktem mezi Stalinem a Hitlerem byla vydána do Německa a skončila v táboře v Ravensbrücku, kde poznala Milenu Jesenskou. – Buber-Neumann, M.: Als Gefangene bei Stalin und Hitler. München 1949. Buber-Neumann, M.: Kafkas Freundin Milena. München 1963.
- ³⁹ Mayenburg, Ruth: Hotel Lux. s. 184. Též Röder, W.: Sonderfahnungsliste UdSSR (über Quellenprobleme bei der Erforschung des deutschen Exil in der Sowjetunion. Exilforschung 8, München 1990, s. 92–105.

- ⁴⁰ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945, Praha 1945. s. 243.
- ⁴¹ Dopisem z 14.4.1969 uvedené údaje sdělil Kurt R. Grossmann, P.O. Box 91 Kew Gardens, New York, USA. 11.10.1969 Eugen Brehm z Anglie: „Ich habe Ihren Beitrag in Nr. 3 der Historischen Zeitschrift mit grossem Interesse gelesen und mit jenem Heimweh, das mich immer erfasst, wenn ich an die Jahre denke, die ich als Flüchtling inmitten Ihres grossen kleinen Volkes verbringen durfte. Praha ist die einzige Stadt in dieser weiten Welt, die ich von ganzem Herzen liebe“.
- ⁴² Grossmann, K. R.: Emigration. Geschichte der Hitler-Flüchtlinge 1933–1945. Frankfurt/M. 1969, s. 107.
- ⁴³ Burger, H.: Der Frühling war es wert. München 1977, s. 106.
- ⁴⁴ Sator, K.: Das kommunistische Exil und der deutsch-sowjetische Nichtangriffspakt. Exilforschung 8, München 1990, s. 29–45. Uvedené informace poskytl autorovi Hans Jaeger v červnu 1964 ve Frankfurtu nad Mohanem. Viz též Zadek, W.: Sie flohen vor dem Hakenkreuz. Reinbek 1983, s. 36–42.
- ⁴⁵ Černý, B.: Hnutí lidového socialismu německé emigrace v ČSR. ČČH 67, 1969, s. 421–435.
- ⁴⁶ Der Gegenangriff (Prag-Paris 1933–1936). Eine Schriftenreihe Deutsches Exil 1933–1945, vyd. Heintz, Georg. Worms 1982. Připojen rozhovor konaný v prosinci 1978 ve Vídni. Grunenber, Antonia: „Ich wollte Montezumas Federhut nach Mexiko bringen“. Ein Gespräch mit Bruno Frei über das kommunistische Westexil und Nachkriegszeit in Österreich. Exilforschung 4, München 1986, s. 243–253.
- ⁴⁷ Viz pozn. 46. Frei, B.: Die deutsche antifaschistische literarische Emigration in Prag 1933–1936, in: Goldstücker, Ed.: Weltfreunde. Konferenz über die Frage deutsche Literatur. Prag 1967.
- ⁴⁸ Hermann Budzislawski (1901–1978) nahradil ve vedení časopisu Neue Weltbühne Willi Schlamma (1904–1978), s jehož trockistickými názory komunisté naprosto nesouhlasili. Walter, H.-A.: Deutsche Exilliteratur 1933–1950. Exilpresse, Band 4, Stuttgart 1978, s. 31–74. Kantorowicz, A.: Deutsche Schicksale. Intellektuelle unter Hitler und Stalin. Wien 1964.
- ⁴⁹ Seydewitz, M.: Stalin oder Trotzki. Die UdSSR und der Troztkismus. Zeitgeschichtliche Untersuchung, London 1938.
- ⁵⁰ Seydewitz, M.: Es hat sich gelohnt zu leben. Erkenntnisse und Bekenntnisse. Berlin 1976, s. 353.
- ⁵¹ V r. 1763 carevna Kateřina II. usídlila v Povolží 27 000 německých kolonistů. Za bolševického režimu měl Stalin záměr postavit před světovou veřejností vzorný německý stát (autonomní republiku) komunistického stylu. Hlavní město Jekatěrininstadt přejmenoval na Marx a dřívější Pokrovsk na Engels. Po přepadení SSSR nacisty roku 1941 shazovala německá letadla nad tímto územím letáky s hitlerovskou propagandou. Stalin prohlásil, že povolžští Němci jsou infikováni nacismem a dal je deportovat do Kazachstanu. Tragicky tak skončil život mnoha těchto Němců, ale i emigrantů, kteří se pokoušeli vybudovat v městě Engels divadlo.
- ⁵² „Po dvouletém působení na této univerzitě jsem u konce svých sil. Přednášejte lidem, kteří sotva umějí číst a psát... Experiment Sovětského svazu představit povolžské Němce před světovou veřejností se nepodařil. Brzy na toto místo resignuji...“ Prager Montagsblatt 1935. Přetištěno v Prager Nachrichten Nr. 4/XVI. München 1965, s. 16–17.
- ⁵³ Mayenburg, R.: Blaues Blut und rote Fahnen. Ein Leben unter vielen Namen. Wien 1969. V srpnu 1934 odjela s první skupinou rakouských emigrantů z Prahy do Moskvy. Většina z nich byla později stalinskou policií likvidována. Mayenburg, R.: Hotel Lux, Frankfurt/M. 1981.

⁵⁴ Beer, F.: Hast Du auf Deutsche geschossen, Grosspapa? Berlin 1992. V březnu 1994 navštívil Prahu Fritz Beer a poskytl autorovi další detailní informace o svém životě. Viz článek Denní Telegraf, 19. 3. 1994.

⁵⁵ Besançon, A.: Mémoire et oubli du communisme, Commentaire 80, 1997. Překlad v Revue pro politiku a kulturu, Proglas 2, 1998, s. 16–18.

PŘÍLOHA

Němečtí emigranti-komunisté oběti stalinských represálií v letech 1936–1938

přišli z Československa

Beutling Theodor	redaktor Rote Fahne	x
Birkenhauer Erich	redaktor Rote Fahne	x
Creutzburg August	člen ÚV KPD	
Dietrich Paul	člen ÚV KPD	
Eberlein Hugo	člen ÚV KPD	x
Flieg Leo	organizační sekretář KPD	
Halle Felix	právník ÚV KPD	
Hirsch Werner	šéfredaktor Rote Fahne	x
Kippenberger Hans	vedoucí vojenského aparátu KPD	
Koska Willi	vedoucí Rote Hilfe	
Kurella Heinrich	redaktor Rote Fahne	
Leow Willi	vedoucí svazu Rudých frontových bojovníků	
Ludwig Johanna	poslankyně zemského sněmu	
Neumann Heinz	člen politbyra KPD	
Rebe Alfred	redaktor Rote Fahne	
Remmele Hermann	člen politbyra KPD	
Sauerland Kurt	teoretik KPD	
Schubert Hermann	člen politbyra KPD	x
Schulte Fritz	člen politbyra KPD	x
Süsskind Heinrich	šéfredaktor Rote Fahne	x

Sestaveno podle Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933. Röder, W.-Strauss, H., München-New York-London-Paris 1983, s. 66–69 Czechoslovakia, Soviet Union s. 117–120.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KOMINTERN UND DIE DEUTSCHE EMIGRATION IN DER TSCHECHOSLOWAKEI 1933–1939

Bohumil Černý

Das 20. Jahrhundert brachte für die Menschheit zwei Katastrophen – zwei Weltkriege. Ihre Folgerungen fanden ihre Reflexion im sozialen Bereich (verelendete Massen, Hunger, Arbeitslosigkeit, Schäden an der Gesundheit u. a.) und folgend dann im politischen Bereich (die Entstehung der extremistischen Parteien – der nazistischen und der kommunistischen). Zum Ideal der Arbeiterschaft wurde die bolschewistische Partei in der UdSSR, die auch die links orientierte Intelligenz beeinflusste. Die manchen von ihnen waren dann bereit, nicht nur die scheinbaren Vorteile der Stalinschen Diktatur zu verteidigen, sondern auch die Stalinschen Verbrechen zu rechtfertigen.

Der Sieg des Naziregimes in Deutschland zwang die Regimegegner in das ausländische Exil zu fliehen. In die Tschechoslowakei kamen vor allem die prominenten SPD- und KPD-Funktionäre, die hier seinen gegenseitigen Kampf weiter führten. Die Politik der KPD wurde von der Komintern aus Moskau geleitet.

In den Jahren 1936-38 wurden in Moskau die politischen Prozesse inszeniert: von den 54 Angeklagten wurden 47 hingerichtet. Leider auch einige Schriftsteller im Exil hielten diese Prozesse und ihre Urteile für gerechte (L. Feuchtwanger, H. Mann, B. Brecht u. a.). Im Zusammenhang mit diesen Prozessen ergriff Stalin Repressalien gegen die deutschen Emigranten, die in der UdSSR lebten.

Die Komintern griff auch in die Tätigkeit der Emigration in Frankreich, Spanien und Mexiko ein. B. Šmeral als Emissär der Komintern fuhr von Moskau nach Paris ab, um dort die Liquidierung der oppositionellen von W. Münzenberg (ermordet 1940 in Frankreich) geführten Bewegung vorzubereiten. Eine fatale Rolle spielte dabei O. Katz (André Simone).

Der Nichtangriffspakt zwischen Stalin und Hitler (August 1939) rief in der deutschen Emigration große Erbitterung und Desorientierung hervor. Die meisten haben diesen Pakt verurteilt. Die KPD und die anderen Sektionen der Komintern feierten ihn als Stalins große Friedenstat.

Während in den demokratischen Ländern im Westen nach dem 2. Weltkrieg eine große Menge von den die deutsche Emigration betreffenden historischen und literarwissenschaftlichen Arbeiten erschien, in der kommunistischen

Tschechoslowakei war es nicht möglich, über dieses Thema die objektiven wissenschaftlichen Arbeiten zu publizieren. Wenn aber doch die Abhandlungen oder Sammelbände erschienen, beschränkten sie sich auf die kommunistische Presse, nahmen unkritische Stellung zu Stalins Politik in den 30. Jahren, glorifizierten einseitig die Aufgabe der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei und der bolschewistischen Partei in der UdSSR. Es bezieht sich vor allem auf die Arbeiten der tschechischen Germanisten, sowie auch auf die Arbeiten der DDR-Historiker.